

A gordonka hangja

„Budapestről az utazási könyvek azt írják – írta Krúdy Gyula, a magyar nyelv varázslója –, hogy gyönyörű ifjú hajadon a vén Duna partjain, és tavasszal ibolyaszaga van a városnak, mint a pesti korzó hölgyeinek, őszidőben Buda adja meg a város tónusát, lehulló vadgesztenyék kopognak a bástyasétányon, a vidékies csöndben áthallatszik a túlsó partról a kioszkbeli katonabanda muzsikája, az ősz és Buda egy anyától születtek.” (Pest, 1918.) Már közismert volt, amikor ezt írta harminchét éves korában. De Budapesten ki hitte volna, akkor, hogy Krúdy lesz a 20. század legnagyobb magyar prózaírója, talán egyike a legnagyobb európai íróknak is. Nevét mindmáig kevesen ismerik Magyarország határain túl. Egyik oka ennek a magyar nyelv magányossága: nem áll rokonságban a nagy latin, germán és szláv nyelvcsaládokkal. A másik ok Krúdy művészetének jellege, mely lírai és mélyen magyar vonásai miatt – másként, mint felszínesebb magyar írók művei – csak nagy és komoly erőfeszítéssel adható vissza más nyelven.

Még nem volt tizennyolc éves, amikor Budapestre érkezett. Pillái nehezek lehettek; átutazta az éjszakát a vidéki vonaton, mely reggel hat óra előtt futott be.

54

A Keleti pályaudvar üvegkupolája alatti hideg, füstös sötétből kilépett a verőfénybe. S ekkor – emlékezett évekkel később – szeme tágra nyílt, amint rácsodálkozott az állomás előtti tértől a város szívéig vezető széles úton összegyűlt emberekre. Csodálatos főváros volt ez. Bécs és Szentpétervár között a legnagyobb, Európa leggyorsabban fejlődő városa, s mindez 1896 nyarán történt, amikor a feldíszített város a millenniumi ünnepek lázában élt. Ezt a várost akarta a langaléta fiú tollával meghódítani. Mint Balzac Rastignacja: de Krúdy több volt, mint az írói fantázia teremtménye. S amikor Balzac hőse Párizsba érkezett, ártatlan volt még. Krúdy nem.

Volt már az ő életében haragos atya, családi perpatvarok, három különböző iskola; szerelmi kalandok és már háromévi újságíróskodás. A Krúdyak földszintes, sárga vakolatú, fakó cserepekkel fedett házában született Nyíregyházán. A ház nagy, kétszárnyú ablakai széles falusi utcára néztek; a járda és az utcakövek közötti árokban libák lépdeltek. A vidéki táj körülvette a várost, sőt annak kellős közepéig hatolt. A sík, borongós, ködös és titokzatos nyírségi táj – hangtalan bozótjaival és dús, lecsapolatlan lápjaival – elért egészen a Krúdy-kert végéig. Az évtizedekkel korábbi, csöndes, panaszos, elmaradott Magyarország volt ez, ahol a málló vakolatú házakban az ódivatú középnemesség tagjai éltek, vég nélkül bogozgatva életük, viszállyaik, pereik és álmaik fonalát. Krúdy nagyapja az 1848-49-es szabadságharc hőse volt, akitől – már nyolcvanéves korán túl – a legkülönfélébb nőkkel összeszűrt számtalan kalandja miatt a felesége elvált. Krúdy Gyula apja, a jó hírű ügyvéd már higgadtabb volt – bár házasságon kívül együtt élt egy porléánnyal, aki tizenhat éves korában beleszeretett, s aki tíz gyereket szült neki. Gyermekei kedvéért öt évvel halála előtt vette feleségül. Nagyapát, apát, fiút – és később Krúdy egyetlen fiát is – Gyulának keresztelték. (Igen, Gyula. A fürgé francia Jules, a germán-súlyos Julius: egyik fordítás sem adhatja vissza.)

Krúdy nem volt jó diák. Apja egy idő után elküldte a felvidéki kisváros, Podolin piarista gimnáziumába. Tizenkettedik és tizenharmadik életévét töltötte itt. Ami megmaradt emlékezetében a hófödte, csendes kisvárosból – öreg polgáraival, vasalt kapuival és vaspántos ajtójaival –, az később tucatnyi könyvet, elbeszéléseinek sok ezer oldalát tölti meg. „Több ilyen város van a Felvidéken” – írja majd.

„Mindenféle régi királyok és urak messziről jövő emlékei hangzanak a toronyláb össze-

stimmelt harangjainak kongásában. A házak fala mellett történelemmé váltott emberek álldogáltak, de a nők oly egykedvűen szerették vagy nem szerették őket, mint általában, a nők nem sokat törődnek a történelemmel. Egyetlen nő sem érezte még kedvese ölelgetésében azt a boldogító érzetet, hogy e karokról, lábokról, szakállakról egykor, porráválásuk után a történetíró fecseg. Szakállak, vérték, szívek elvonultak, a nők tovább kötötték harisnyájukat, korán bezárták a kapukat, és senki sem jött vissza az álmos éjszakán a hídról, amelynek karfájáról egykor önmagát nézegette a folyó tükrében. Elhangzottak a történelmi lépések, új lépések közelegtek, tavasz lett, tél lett, betegségek, szerelmek jöttek-mentek, a nők megérttek, majd megöregedtek, a férfiak köhögtek, kiáltoztak, koporsóban feküdtek. Kis városka volt ez a Felvidéken, öles falakkal, zárdaablakkal, kályhákkal, amelyekből az esti tűz farkaszemet nézett az alvókkal. A gyertyák ellobogtak, és füstjük elszállott. Miért keresgéljük az emberek a vásárnapi mise térdeplői vagy a tűzoltó-majális táncosnői között e történetnek hősnőit? X. Ez a városka neve... Egyszer majd meghalnak a hősnők, és sírjuk gondozása az élők szórakozása lesz.” (Ütiárs)

Hazavitték és beírták a nyíregyházi gimnáziumba. Írni kezdett. Elbeszéléseket küldözgetett vidéki lapoknak. Írásainak száma két év alatt már százra nőtt. Aztán megszökött otthonról. Bekopogtatott a nagyváradi és debreceni újságok szerkesztőihöz. Ezek elképedtek: azt hitték, hogy az a Krúdy, aki őket emlékezőseivel elárasztotta, a nevezetes veterán, a nagyapa volt. Krúdynak megtetszettek Nagyvárad kávéházai, ahol az újságírók és írók késő éjszakáig vitatkoztak és ittak. Színésznők után járkált. Apja és legkedvesebb tanára hazavitték. Keresztülprésették az érettségin. Apja kívánta, hogy ügyvéd legyen. „Költő leszek Budapesten” – mondta ifjabb Krúdy Gyula.

Pesten az öreg Józsefvárosban, avitt kovácsműhelyek, poros udvarok, suszterműhelyek és borozók között élt. Időről időre hazatért. Anyja pénzt csúsztatott neki. Egy reggel apja be akart fogatni, de hűlt helyét lelta a hintónak és a lovaknak. Krúdyt egy távoli kocsmában találták meg; a hintót és a lovakat adta zálogba a kocsmárosnak. Apja – egy aranyóra kivételével – kitagadta. Krúdynak pénze alig volt; de itt-ott bejáratos lett a főváros irodalmi köreibé, kávéházaiba és polgári szalonjaiba. Megismerkedett egy érdekes, molett, nála évekkel idősebb zsidó tanárnővel, aki Satanela álnéven elbeszéléseket írogatva már némi hírnévre tett szert. Még nem volt huszonegy éves Krúdy. Feleségül vette.

A századforduló Budapestje volt ez: egen és szívében nyargalt a nyár. A külföldiek, akik Európa eme, Bécsről keletre fekvő, ismeretlen részébe érkeztek, ámulkodva nézték a modern várost, az első osztályú szállodákat, tükröruveg ablakokat, a villamosokat, az elegáns urakat és hölgyeket, a hamarosan elkészülő – s az egész világon a legnagyobb – Parlamentet. De ez a város nem volt teljesen kozmopolita. Még kevésbé, mint a száz évvel korábbi, a visszamaradott, zezugos város, melynek lakosságát magyarok, németek, svábok, görögök és szerbek keveréke alkotta. De Krúdy korában már mindenki, beleértve a jelentős számú zsidó lakosságot is, magyarul, magyar módra beszélt, dalolt, evett, ivott, gondolkodott és álmodott. Az ősi nyelv, melynek szokinsét a 19. század elejének hazafiás és klasszicista írói végtelen gonddal felújították és kibővítették, ekkorra már gazdag, izmos, hajlékony, lírai és kifejező nyelv lett. A társadalom osztályöntudata erősen létezett: a különbség éppoly nagy volt a főnemesség Nemzeti Kaszinója és az irodalmárok New York kávéháza között, mint a lóversenypályán a klubépület és a lelátó között. E világok elkülönültek, de a távolság köztük nem volt áthidalhatatlan. Volt arisztokrata, aki tisztelte az írókat és a festőket; s ugyanakkor a legtöbb író és festő tisztelte az arisztokratákat, különösen akkor, ha azok nobilisan viselkedtek. Sokszor ugyanazokat az újságokat s néha ugyanazokat a könyveket olvasták, ugyanazokat a színdarabokat nézték meg, ugyanazokat a kereskedőket ismerték. Máshol étkeztek, asztaluk másként volt megterítve, de nemzeti ételeik, kedvenc cigányzenészeik, orvosai és színésznőik gyakran ugyanazok voltak. Budapesten nem volt az írók és művészek körére korlátozódó *vie de bohème*; ennek megfelelően a városban nem volt a Bloomsburyhez vagy a Sohóhoz, a Montmartre-hoz vagy a Montparnasse-hoz, a müncheni Schwabinghoz hasonló művésznegyed. Jó város volt ez az irodalom, jó város az ifjú Krúdy számára.

Ő azonban – immár otthon Budapesten, otthonosabban a főváros híres és kevésbé híres írói között – nem Budapestről, hanem a nagy magyar alföld melankolikus vidékeiről, a Kárpátok árnyékában meghúzódó kisvárosokról írt, művészete nyersanyagául rövid sefdülőkori pár esztendő alatt szerzett élményeit használva. A süllyedő emlékek még kivethető ösvényét derítette fel, a még mindig élő illatokat, színeket, formákat, a múlt lélegzetét. Neki nem volt szüksége a prousti teába mártott sütemény ízére, az ő emlékezetében felhalmozott csemegék mindig frissek voltak, mindig rendelkezésre álltak. Ahogyan huszonöt éves korában írt, az, annak számára, akit nemcsak az írás, hanem az emberi szív titokzatos alkímiaja is érdekel, valami döbbeneteset tár fel: Krúdy, ifjúságának teljében, mindent tudott az öregkorról, életének tavaszán mindent tudott az élet őszéről. Olyasmit is tudott, amit századunk pszichológusai még nem tudnak, azt, hogy álmainkban mi nem másféleképpen gondolkodunk, csak másféleképpen emlékezünk. Krúdy nem csupán a magyar Proust, hanem a magyar Homérosz volt, nem egy meghatározott tér, hanem egy meghatározott idő Homérosza, a modern korhoz tartozó leghatalmasabb szellemi teljesítmény, a történelmi tudat magyarul író Homérosza volt. Másként, mint Prousté, Krúdy prózája különbözik a szépprózától: a líra teljesen átjárja. „Költő leszek Budapesten” – mondta valaha, de egyetlen egy verset sem írt. Mégis költő volt.

Tehetségét már első kötetei is jelezték. Első elbeszéléskötete 1899-ben, húszéves korában jelent meg. Mindennap írt. Első hosszabb regényét 1901-ben adta ki. Felesége felhagyott az írással, tanított. Négy gyermekük született, közülük az egyik korán meghalt. A családot az asszony tartotta el. Harmincéves kora előtt Krúdy legendás alak lett – még nem mint író, hanem mint jelenség. Pénze nem volt, hitelből élt. Ez nem volt szokatlan: számtalan író és újságíró élt ekkoriban szerény előlegekből és egyes főpincérek jóindulatából. De Krúdy megjelenésében volt valami rendkívüli, tiszteletparancsoló. Huszonöt éves korában már nem fiatalember, hanem felnőtt, kortalan úriember benyomását kelti. Nagyon magas volt, szép fejét melankolikus szerénységgel hajtotta jobbra. Nagy, dióbarna szeme volt. Lassan beszélt. Hangja, akárcsak írásai, a gordonka hangjára emlékeztetett. Sétapálcával járt. Szófukar alkat volt. Ruhatára szűkös volt, de ruhái – hófehér ing és sötét öltöny – mindig makulátlanul tiszták voltak.

56 Otthon ritkán élt. Családi élete rendezetlen volt. Gyakran napokra eltűnt otthonról: borozókban és kocsmákban üldögélt. Üres zsebbel, égő torokkal és gyomorral tért haza, de részegen kevesen látták. Sok ismerőse, kevés közeli barátja volt. A nők csapatostul jártak utána. Megismerkedett Róza asszonnyal, a leghíresebb budapesti találkahely tulajdonosával, kinek vendégei közé tartoztak a Monarchia előkelőségei és a walesi herceg. Róza asszony is irodalmi ambíciókat dédelgetett; ő is beleszeretett Krúdyba. Az írónak küldött leveleiből néhány fennmaradt: „...nem vagyok egyéb – írja –, mint egy agg – de fájdalom – nem – aggszűz. Ha az lennék, Te lennél, oh Te Mester, kinek odadobnám azt – amim nincs.” Időnként egy másik madám is vendégül látta Krúdyt kevésbé elegáns intézményében, ahol délig kialhatta az alkoholgozt. Alvás után az asszony gondosan felszolgált neki kedvenc levest. (Egyszer rimáncodott, hogy Krúdy, a kanapén megejtett szokásos, gyors dirr-durr helyett, töltsse vele az egész éjszakát. Ha nem, hát kiveti magát az ablakon. Krúdy azt felelte neki, hogy éjjelre komolyabb az elfoglaltsága. A nő tényleg kiugrott az ablakon, mely szerencsére nem volt magas; bokáját törte el.)

Vagy harmincéves volt Krúdy, amikor elfoglalhatta irodalmi helyét, amikor sikeres író lett. Ez némi pénzt is jelentett. A pénz nem tartott sokáig. Miként a nagy magyar irodalomtörténész, Szerb Antal írta, Krúdy pénz után futott, de helyette remekműveket írt. Kezdték az emberek ráérezni a Krúdy izére. Ő már korán megtalálta saját műfaját, most azonban a budapesti közönség érdeklődésére számot tartó témákra bukkant. Elég régen élt a városban, kellőképpen megismerte sokrétű társadalmát ahhoz, hogy írhasson róla. Krúdy lényegében a régi Magyarország álmvilágának a festője, s nem a modern Budapesté; de tolla megörökített sokat az utóbbiból is. Elképzelte hasonmását, Szinbádöt, az Ezeregyéjszaka vándorló hajósát. De Krúdy nemcsak az egyik helyről a másikra hajózott, hanem az

egyik időből a másikba is. Leghíresebb könyvei a Szinbád-történetek és a *A vörös postakocsi* voltak. A közönség vette ezeket a könyveket, részben utánozhatatlan stílusuk miatt, részben azért, mert a könyvek színhelye a csaknem egykorú Budapest volt. Krúdyt most már kevesen nevezték volna újságírónak, fáradhatatlan tollnoknak, jóllehet gyakorlatilag ez utóbbi volt. *A vörös postakocsi* egyik főszereplője egyike volt azon ritka kortársainak, akit Krúdy csodált. Ez az elképesztő nemesember Szemere Miklós, aki egyszer oly botrányosan magas tétet játszott (és nyert) meg a bécsi Jockey Clubban, hogy Ferenc József maga parancsolta a rendőrfőnököknek, tiltsa ki egy időre Szemerét Bécsből. Budapesten Szemere Miklós volt a magyar lóverseny koronázatlan királya. Versenynapokon déltájban kelt fel régimódi szállodájában, leereszkedett kíséretének tiszteletteljes körébe, húsz vagy még több aranyat (egyedüli fizetőeszközét) tett császárkabátja zsebébe, egy aranyat elküldvén a Szervita téri templom zárdája főnökasszonyának, hogy az ifjú novíciák imádkozzanak istállója sikeréért. Majd kocsiát rendelt és az ügetőre hajtattat. Néha Krúdyt is magával vitte. Krúdy ekkoriban kapott rá harmadik és talán legkárosabb szenvedélyére: a nők és a bor után a szerencsejátékokra – a lóversenyre és a kártyára. Rendszerint, ha lóról, borról, nőről volt szó, az outsidersokat választotta.

Éjjeli bagoly volt. Feje fölibe magasodott a kávéházak, az éjjeli mulatók, a borozók és a művészklub asztalainak; óráig üldögélt meredten, monumentális csendbe burkolózva. Percekre, néha félórákra becsukta szemeit, de a többiek sohasem tudták, hogy ébren van-e vagy alszik. Egyszer egyik hűséges kísérője lassan, óvatosan kihúzta zsetonjait a közös halomból. Krúdy keze meglódult és megmarkolta a szőkni készülő csuklóját: „Tedd vissza!” Senki nem merte megérinteni az előtte álló boroskancsót, melyből a kimért fehérbort itta – palackozott bort sohasem ivott. Mondták, hogy senki nem tudta hozzá hasonló méltósággal emelni a borospoharat. Egyszer, kora hajnalban egy fáradt kollégája megpróbált lábuji-hegyen elinalni a hideg, füstös, áporodott levegőjű szobából. Krúdy mély hangja törte meg a csendet: „Vissza! Beszélj tovább!” Egy híres éjféltkor egy teljes katonai díszben pompázó lovas- és vívóbajnok huszártiszt ült le a zsúfolt asztalhoz, melynél Krúdy is ült. A tiszt keresztülnézett Krúdyn. Az író felbőszült: „Nem voltunk bemutatva.” A tiszt sértően válaszolt. Krúdy felállt, letépte a huszár kardját a derekáról, a huszárt magát felképelte és kihajította az utcára. Másnap a kardot a már említett madámok egyikének ajándékozta. Következett a szokásos párbaj. A bajnok könnyebben megsebesült, Krúdy sértetlen maradt.

Időről időre megírta napi életét. Valakivel együtt a vasútállomásra vitette magát, beszálltak a bécsi expressz étkezőkocsijába. Amikor a pénzük vagy a bor elfogyott, leszálltak. Táviratozott előlegért egyik szerkesztőjének, és pár nap múltán visszatért a városba. Egyszer, egy nyári nap gyönyörű hajnalán egy barátjával együtt beszállt egy konflisba. „Hová parancsolja, uram?” – kérdezte a kocsis. „Menjünk! – mondta Krúdy. – Hajtson lassan!” Négy nap múlva térték haza háromszáz kilométeres útjukról, a balatonparti borozóknál és kertvendéglőknél áldogáltak meg. A friss reggeleken papírt és tintát rendelt, teleírt tizenkét-tizenhat oldalt varázslatos, álmójárta prózájával, mely időnként utazókról szólt. Egyik legszebb kisregényében, az *Útitárs*ban egy „szimpatikus, nyugodt, szomorú szemű, deres hajú és főként igénytelen úriember”-rel találkozik.

„Holdfényben utaztunk, a fák megannyi szoknyás kísértetek, a világos mezőkön azok a láthatatlanná váltott rókák ügetnek, amelyek valamely rejtély folytán örökre eltűnnek a vadász szeme elől, egy ezüstsóhajítás tónál vadludak szálltak nagy messziségenben, a vasúti töltés mellett futó szürke országuiról az volt gondolható, hogy rajta boldogtalan emberek mendegélnek a fák lassú szívverés módjára ingó árnyékaiban... utolért az eső, mint a bánat, és az elsötétedett éjszakából könnyeket vert a részvétlen ablakra... és csak az útitárs szomorú szavai hangzanak fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná.

Nem akarom sokáig untatni életkörülményeimmel – folytatá útitársam. – Haszontalan fecsegés volna az, mint az útitársak szokásos, álmos, érdektelen előadása, amíg a vonatot várják egy állomás dohos várótermében, s a jelzőharang konokul hallgat a háztetőn. Azt vettem észre, hogy az emberek többsége mindig vásárra megy. A legnagyobb ritkaság a

vőlegény. Az a lovagregénybeli bolond pedig, aki tíz-tizenkét óra hosszat rázatja magát a vasúton, kocsin, szánkán, hogy egy nő kezét megcsókolhassa, hogy suttogó hangját hallhassa, hogy szoknyáját vagy a zubbonyát megszagolhassa, hogy imádkozó hangon, visszafojtott szüflával szavakat mondhasson egy kert végében, egy lugásban vagy egy gyalogösvényen, ahová a nő titokban, az ágyból szökött ki – az olyan bolond ritka, mint a fehér holló. Valamikor ilyen fehér holló voltam én, úgy robbantam a szerelemtől, mint a dinamit a kőbányában, amelynek aztán egy darabig húzódik sárga füstje a hegyoldalban, majd elvész nyomtalanul.”

Krúdy visszatért Budapestre, de a családjához ritkán. Ekkor oly szállodákban élt, melyekre futotta pénzéből – pontosabban szólva az olyan szállodákban, melyeknek tulajdonosai örömmel hiteleztek neki. Emlékei az ellenkező irányba haladtak. Belemérték a sok tovatűnt vidéki magyar világ családias életformájába. Ezt a világot szeplőtelen feleségek és tiszteletre méltó öregurak népesítették be, és a vidéki reggelek csendes bája ragyogta be:

„Tejszagú kék abrosz mellett akartam reggelizni, mint gyermekkoromban a szülői háznál; vasárnaponként váltják az asztalkendőt, és az arcok frissen mosdottak, a hajak zizesen megfésültek, az ingek fehérleők, az arcok vidámak a családi asztal körül. Itt más szaga van még a spiritusznak és a rumnak is. A pálinka, amit éhgyomorra hajt fel az ember a családi asztalnál, nem ártalmas. A tojást frissen tojta a tyúk, az írósváj nevet, mint egy kövér lány a szülőlevelek közül, a cipők a lábakon fényesek, az ágynerűből friss reggeli szellővel száll el éjek füledt gondolata, tegnap keményített szoknyában szalad táncos lábain a szobalány; még a trágyahordó szekerek is másképpen párolognak a deres utcákon reggel, mint délután, a nagybetegek hörgése elcsitul a szomszéd házakban, a piacok üde zöldsége, a kakasok piros feje, a húсок rózsaszíne himbálódzik a vesszőkosarakban, városi tornyot szivaccsal megmosták hajnalban, a tarka mellényes cinke vidáman ugrándozik a dércsipe eperfán, mint az újra kezdődő, múltját megbocsájtott, elfelejtett élet...” (Útitárs, 1919.)

58

Szavai az elmúlt évszázad vidéki, magyar biedermeiere utáni vágyát mutatják. Újra meg újra ilyen jeleneteket vázol fel, olyan varázslatos erővel, melyet írásainak rabjai soha meg nem írnak. Ez Krúdy írói karakterének alapvető része, s ismét nem annyira Proustra emlékeztet, aki szerette, de meg is vetette a felső tizezret, mint inkább Monet-ra, aki festette a virágos kerteket, mert szerette azokat. Krúdy ruhái alkoholgőzös éjszakái után is makulátlanok maradtak. Megvetette a hangos ivókat. Ha úgy adódott, levelet és pár bankjegyet küldött feleségének: „Bocsás meg. Vidd el a gyermeket kirándulni.” „Hamarosan hazatérek.” „Vegyé! magadnak valami finom parfömmöt.” Felesége testesebb és bánatosabb lett. Nem annyira a féltékenység kinozta, mint a pénzhiány. Ő nem bocsátott meg Krúdynak. Gyermekai megbocsátottak. Apjuk halála után még évtizedekig dédelgették szomorú, szeretetli emlékeiket, rövid visszaemlékezéseket is írtak róla.

Nem értetek engem, mondta feleségének és a többi nőnek, akik megpróbáltak ráakaszkodni: nekem naponta szükségem van két-három órást magányra, akkor gondolkodom. Tudjuk, vagy legalábbis sejtiük, hogy összehasonlíthatatlan jeleneteit akkor gondolta ki, amikor órákig félálomban merengett. De ezek akkor kristályosodtak ki, amikor írni kezdett. Tolla végtelen utakon s fákkal szegélyezett, az emlékek mézarany kódéba burkolt, számtalan virág, fa, páfrány, madár ősi magyar nevétől csengő ösvényeken barangolt, baktatott, vágatott. „Végtelen utakon”, írom, mert regényei és elbeszélései cselekményszála sokszor a lehető legvékonyabb. Művei négydimenziós festmények, melyeknek varázslatos szépsége nem csupán a színárnyalatokban és formákban nyilvánul meg, hanem az emberi valóság negyedik dimenzióján keresztül is – mely maga az idő –, amint a gyéren csordogáló történet hirtelen a szivárvány minden színében tündöklő, szertezuhogó, gazdag szökökúttá válik. Krúdy Balzachoz hasonlóan mindennap írt, még a legkellemetlenebb másnapos állapotban is, mert a pénzre azonnal s rettenetesen volt szüksége. Balzactól eltérően kéziratait sosem javította, a kefelevonatokkal is keveset törődött. Kevés könyve volt, még saját könyvei közül is alig. Írt, mert írnia muszájt. Hírneve nem érdekelte. Néhány barátja és csodálója író volt, de ő soha nem beszélgetett velük irodalomról. Bizonyos magyaros ételek, férfiak

és nők külön szokásai, lóversenytörténetek s egyes embereknek pénzszerző bűvészségei érdekelték.

Zsebre rakta a tizenhat teleírt oldalt, konflisra szállt, vagy gyalog indult a szerkesztőségbe honoráriumért. Ezután jött a késő délutánba nyúló ebéd egy félig üres étteremben, ahol a tulajdonos és a pincér csendes, tiszteltteljes kiszolgálással vették körül. Azután lóverseny, játékasztal, éjszakai élet. Éjjelre rendszerint nem vagy alig maradt pénze. Emlékezetes eset volt, amikor a klubjában, sokórás baccarat-játék – és vesztes – után egyszer csak felállt, és mondta a barátjának, aki a bankot éppen adta: „A pinkát!” Ez elképzelhetetlen volt. A pinka a zöld filccel fedett asztal közepébe sülyesztett rézdoboz volt, melybe egy-egy nyertes egy-egy sikeres kör után zsetonokat dobott. Az írók és művészek klubjának kiadásait részben a pinka fedezte. „De Gyula!” – mondta a játékmester. „Nincs Gyula! A pinkát!” A halálos csend pillanatai után a bankadó kivette az asztal közepéből, kinyitotta kulccsal és tartalmát Krúdy elé borította. Krúdy behívta a pincért, elküldte a pénztárhoz a zsetonokat beváltani. Majd besöpörte a pénzt a zsebébe, felállt és távozott. Nem zárták ki a klubból.

Életének legjobb – és legrosszabb – időszakát az első világháború alatt élhette át. A háború az első Szinbád-elbeszélések és *A vörös postakocsi* megjelenése után tört ki. Krúdy írásművészete kivirágzott, most volt először számottevő közönsége. Talán az egyre inkább aggodalmakkal és nehézségekkel teli háborús évek okozták azt, hogy megnőtt az olvasók étvágya az íránt, ahogyan Krúdy felidézte a korábbi, jobb Magyarországot, a korábbi, jobb Budapestet, a korábbi, jobb férfiakat és nőket – becsületes urakat és becsületes szüzeket. Csaknem minden budapesti újságban volt egy irodalmi oldal is. Krúdyt nem érdekelte az újságok politikai és társadalmi beállítottsága, majd mindegyiknek dolgozott. Élete mégis éppoly zűrzavaros volt, mint korábban, vagy talán még inkább. A Royal Szállóban lakott, melynek nagy épülete a város egyik zajos körútján még ma is áll. Várady úr, a szálló tulajdonosa tisztelte Krúdyt. Felesége, a harmincas éveiben járó érett asszony, érzelmi odaadással szerette. Krúdynak időnként minden méltóságot nélkülöző cselekhöz kellett folyamodnia, hogy kijátssza az asszony féltékenységet. Egy balatoni üdülőhelyen az esti árnyak között egy magas termetű barátjával személyesítette meg magát, miközben ő, a hatalmas szál ember, bokrok közt hajolva küszött egy másik nő szobájához, aki nyitva hagyta az ablakot, hogy Krúdy bemászhatson. Váradyné tizenhét éves lánya is imádta Krúdyt. Krúdy megszerette. Megszöktek. Két évbe tellett, hogy első felesége, nehezen, hozzájáruljon a váláshoz. Krúdy új szerelme, Zsuzsi, huszonhárom évvel volt fiatalabb nála. Feleségül vette.

Az ország történelmének legszomorúbb időszaka alatt zajlott le ez. Magyarország – Ausztriával együtt – elvesztette a háborút. 1918 késő októberében nyilvánították Magyarországot köztársasággá, zilált, tocsogós napon, a sötét, piszkos felhők esővel permetezték az utcákat. Ezután következett a megalázó idegen megszállás és az új, rideg rend helyreállítása. A szétszaggatott és megfogyatkozott nép lélegzete zihált. Az ország nagyobbik részét elcsatolták: a régi Magyarország kétharmadát szétosztották Csehszlovákia és Jugoszlávia új államai és a felduzzasztott Román Királyság között. Krúdy, aki ha virágról, fáról, női harisnyatartóról vagy éjjeli levegőillatról írt, ezt egyetlen hamis hang nélkül tette, itt-ott írt csak pár dolgot – szövegeket, mondatokat –, melyek valamilyen összhangban állottak az akkor már üldözött forradalmárok és baloldaliak nézeteivel. De ez csak egyike volt nehézségeinek az új rezsim alatt. A légkör nem kedvezett írásai zenéjének, nosztalgia-hangjatekai is idejétműltnek számítottak. A szánnalmas szegénység porában fürdött a megcsonkított nemzet. De aztán javult a helyzet. Nagy diadalaik után a magyarok hajlamosak elanyatlodni; de van ösztönös tehetségük a legsúlyosabb katasztrófák utáni felépülésre. A nyomorúságos évek – 1919, 1920, 1921 – alatt Krúdy újabb remekműveket írt. Talán a friss házasság és imádott legkisebb gyermekének a születése tartotta benne a lelket. Szokásain nem sokat változtatott: azon az éjszakán, amikor ifjú felesége vajúdott, Krúdyt klubjának játékasztalánál találjuk. Feleségének gyöngéd levelet küld: „...minden filléremet elvesztettem, de oly boldog voltam, mert tudtam, hogy ha nekem pechem van a kártyában, neked

szerencséd lesz a szülésnél.” Kislány, Zsuzsika, született. Súlya „négy liter és három deci”, mondta az öregedő apa barátainak.

Krúdy korosodott. Alig múlt negyven, szép férfi még mindig, de haja és bajusza megöszült. Szenvédelyei is megváltoztak: kevesebb nő, több bor; kevesebb lóverseny, hosszabb délutánok a kocsmában. Sok minden politikai színárnyalat és meggyőződés újságjait töltötték meg tárcái. Ezeket az írásokat később összegyűjtötték és szerény kiállítású, vékony, papírborítású könyvekben kiadták. Nem hozott ez sok pénzt neki. Olvasóközönsége megfigyalkozott. Hírneve megkopott. Gyakran írt az ősről, a vidéki ősről.

Már életének őszébe lépkedett, *dans les faubourgs de la vieillesse*, ahogyan a szép francia szólás mondja. Ennek ellenére voltak boldog pillanatai (a boldogság, írta egyszer, pillanati szünet a vágy és a szomorúság között), helyesebben szólva: nyugodt órái. Olyan környezetben talált egy ódon lakást magának és családjának, melynél megfelelőbbet aligha lehetett találni Krúdy Gyula számára, jóllehet ez a környezet nemigen volt kényelmes. A lakás a Margitsziget platánfáinak árnyékában meghúzódó évszázados épületben volt. Pár évtizeddel korábban a legnagyobb magyar költő, Arany János üldögélt a sziget nemes tölgyei alatt, a 13. századi kolostor romjai előtt. A szigeten kevés telefon volt a húszas évek elején; a lóvasút közlekedett még óránként. Volt itt régi szálloda is, melyet írók – köztük Krúdy barátai – látogattak. Krúdynak és családjának a szállodában kellett fürödni, mert lakásukban nem volt fürdőszoba. Így-úgy, vidékiesen éltek, kellős közepén egy lüktető nagyvárosnak, mely lassanként buszokkal és autókkal telt meg.

Egyre kevesebb pénzük volt. Közben Krúdy egyre többet kártyázott, egyre többet ivott.

Néhány boldogtalan hónapot töltött Bécs közelében, a császári család egykori kastélyában, melyet Hatvany Lajos bérelt, aki bárósága mellett közismert baloldali irodalmár és műkedvelő író is volt; ott ideiglenes, politikai száműzetését töltötte. A bécsi erdő főúri házában Krúdy csendes és komor maradt. Egyszer hajnali négykor verte fel a házigazdáját, hogy az nyitasson ki egy régi szekrényt, mely Krúdy szerint bizonyosan Ferenc Józsefé volt. Egy fillér nélkül tért vissza a szigetre; nem sikerült rávennie Hatvanyt arra, hogy az egy nagyobb kölcsönnel járuljon hozzá a feleség által tervezett gyermekintézményhez. Krúdy szívével is baj volt. Szerencséjére tisztelője, a kitűnő dr. Lévy Lajos volt egyike a múlt szent orvosainak, akik kötelességüknek tekintették, hogy gondjaikba vegyék az olyan embereket, mint amilyen Krúdy volt, anélkül hogy bármi anyagi vagy szellemi viszonzást várnának cserébe. Lévy elvitte Krúdyt kórházába, hogy gyógykezelje, pihentesse, feltáplálja. Persze Krúdyt el kellett tiltani a bortól. Egy estefelé azonban az ápolónők azon kapták Krúdyt, hogy – borospohárral kezében – egy halkan, nagyon halkan játszó cigányt hallgatott fehérre meszelt magánszobájában. Lévy kíséretének fiatal orvosai döbbenten álltak, de Lévy csak a fejét ingatta. Betege a részleges felépüléshez vezető úton van; talán egy kis bor jót tesz neki, mondta.

Pénz nem volt a Krúdy-házban. Szomorú, hosszúra nyúló veszekedések voltak. Krúdy immár öreg ember, elmúlt ötvenéves. A lakbért alig fizette. Gyakran látott át a szigetről a folyó nyugati partjára, Óbudára, a földszintes házakban élő, takarékos iparosok negyedére, a macskaköves utcákra, a magas budai hegyek tövében meghúzódó parasztbarokk templomtornyokra. Ő is kénytelen volt odaköltözni most. Kivett három szobát egy régi, sárga házban, mely némiképp gyermekkorának házára emlékeztetett. Egy fényképen Krúdy az ablakból kihajolva az utcát szemléli nagy, barna szemével. De törzshelye nem a Templom utca 15. alatti házban volt, melyet ma emléktábla jelez, hanem a szomszédos utcában, a régi Kéhli vendéglőben, melynek sárgászöldes homoki borát kedvelte.

Hajnalonként írt. Egyre csak írt, régimódi acéltollával, lila tintával, csomagolópapírral fedett asztalon. A csomagolópapírt sarkainál kettes rajszögek rögzítették. Több mint hetven könyvet megírt már. Felesége és lánya máshol éltek, időről időre meglátogatták. Írásai nem voltak népszerűek. Előlegeit kimerítette. Korábbi kiadói elfordultak, nem tudtak mit kezdeni vele. A 30-as évek elejének válsága tovább rontotta a kiadás lehetőségeit. Itt-ott Krúdy még el tudott helyezni kisebb írásokat, de ezeknek jövedelme messze nem volt elég. Leghűségesebb olvasói parányi csoportot alkottak, melybe beletartozott Magyarország

néhány legjobb írója is. Ők tudták, mit jelent Krúdy prózája a magyar nyelv, az európai nyelvek magányos árva számára. Egyikük, Kosztolányi Dezső, sikeresen járt közbe, hogy Krúdy 1931-ben és 1932-ben jelentős összegű irodalmi díjakat kapjon. Krúdy kérte, hogy a díjakat ne nyilvános, hanem zárt körű ünnepségeken adják át, mivel el akarta kerülni hitelezőit. Már hosszú hónapok óta nem fizette ki számláit és a lakbért 1933 tavaszán. A ház tulajdonosa – a városi tanács láttamozásával – értesítette, hogy a lakást ki kell ürítenie. A villanyáramot kikapcsolták. Életének utolsó napján nehezen rőtta a várost, eredménytelenül időzve hivatalokban és szerkesztőségekben. Kéhlínlé üldögélt pár órát, hosszú, fehér ujjait az apró borospohár köré fonta. Onnan vett kölcsön egy gyertyát. Hazabandukolt. Egyedül a lakásban az olcsó, barna gyertyát egy üres üvegbe helyezte; aludni tért. Másnap tíz órakor találta egy takarítónő halva.

Így jött el az író, Krúdy Gyula vége. Hihetetlenül kék égen ragyogott a nap Óbuda felett, amikor kiterítették. Az utolsó tiszta ruhadarabját, frakkját adták rá. Egy barátja emlékezett, egy évvel azelőtt Krúdy elmesélte, hogy megpróbálta zálogba tenni a frakkot, de a zálogos nem tudott volna mit kezdeni azzal – túl nagy volt, mondta. Temetésére írók, újságírók, szerkesztők, pincérek, főpincérek, postások, utcalányok és szülővárosának hivatalos küldöttsége jött el. Egy kis cigányzenekar kedvenc nótáit húzta, amikor a koporsót leeresztették a sírba. Első felesége megszólalt hangosan: „Úgy kell neked, Gyula!” Csönd és meghökkenés. Lázár Miklós, Krúdy szerkesztő barátja mondta a gyászbeszédet. 1963-ban New Yorkban, Lázár Miklós átadta nekem beszéde egy megőrzött példányát, egy megsárgult, régi, töredezett újságlapot.

S most Krúdyt elfelejtették. Szinte jelöletlen sírhalma egyre nehezebben volt kivehető. De aztán váratlan esemény történt – nemcsak Krúdy utóéletében, hanem a modern magyar irodalom életében is. A rangos polgári író, Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című könyve megjelent. Márai (aki huszonkét évvel volt fiatalabb Krúdynál, s aki – utolsó éveiben – ismerte is őt) Krúdy utolsó napjának felidézésével valódi, nagy Krúdy-szimfóniát hozott létre Krúdy stílusában. A regény az óbudai szoba magányában indul az ébredéssel és az öltözködéssel; feledhetetlen álmainak vigaszába burkolt utolsó éjszakájával ér véget, amikor az álmok Szindbádöt, a hajóst egy másik világba vezetik el. Amikor én ezt olvastam, tizenhét éves voltam. Ezután mindent elolvastam Krúdytól és Máraitól, amit csak meg tudtam szerezni. Antikváriumokban kerestem a Krúdy-köteteket. Nem voltam vele egyedül. Mindez a második világháború alatt történt, a német megszállás éveiben, amikor sok ember ihlettel és vággyal fordult egy nemesebb és jobb múlt felé. Magyarországról 1946-ban távoztam, (...) mert úgy véltem, hogy az „új” Magyarországon számomra nem lenne hely, vagy legalábbis olyan hely, amely nekem is megfelelné. Ugyanezt tette Márai Sándor.

Othagytam családomat és – egyebek közt – úgy két tucat könyvet Krúdytól és Máraitól. Tudtam, hogy Magyarország sorsa eldőlt; másrészt jól tudtam angolul. Angolul fogalmazok, következképpen angolul gondolkodó történész kívántam lenni, nem emigráns értelmiségi, aki történetesen angolul ír Közép-Európa történelméről. De tizenkét-tizenhárom év után valami rendkívüli történt. A Krúdy-könyveket, egyiket a másik után, újra kinyomtatták. Nagy Krúdy-újjászületés kezdődött – és tart még ma is –, olyan, amilyenről ő (vagy én) nem is álmodhattunk volna. (...) Néhány Krúdy-könyvet sikerült megszereznem; amikor csendes, téli esteken vidéki házamban lapozgattam őket, szemeim megteltek könnyel. Egy másik, hazájától távol élő magyar, a tudós és kritikus Cs. Szabó László írta le azt, amit csak magyarok tudhatnak: „Hogyan értse meg Krúdyt az idegen olvasó anélkül, hogy látna volna a Margitszigetről Óbuda tornyait a gyülekező hófelhők alatt, a nyírfalevelek szemérmes kacérkodását a homokkal odalenn a Nyíren s az almák magukramosolygását az Alsó-Szamos vizében? Hogyan értse meg, ha sose hallott egy gordonkaszót a nyitott ablakon át, egy láthatatlan férfi magamulatattását a vonóval, mielőtt megszólalnak az esti harangok a Duna felől?”

(*The New Yorker*, 1986. december 1.)

Fordította Bezeczy Gábor